

ПРИНЦИПИ КАРТОГРАФУВАННЯ В «ЛІНГВІСТИЧНОМУ АТЛАСІ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ПІВДЕННОЇ ДОНЕЧЧИНИ»

У статті розглянуто основні засади картографування в лінгвогеографічній праці, підготовленій на матеріалі номінацій рис людини в новожитніх українських східно-степових говірках Південної Донеччини. Висвітлено специфіку знаків, які використано в процесі створення різних типів лінгвістичних карт, а також у ході картографування різних структурних типів найменувань. Найголовніший ступінь протиставлень в атласі – лексичний, протиставлення другого ступеня – словотвірні. Укладений атлас об'єднує 95 лінгвістичних карт, серед яких лексичні, мотиваційні, семантичні, статистичні та зведена; уміщено легенди й коментарі до них. Діалектологічні карти свідчать про ареальне варіювання виявлених номінативних одиниць, ілюструють явища мінімальної диференціації та ареальної мозаїки. Вони є важливим джерелом для вивчення тенденцій просторової поведінки назв людини за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями в українському східностеповому мовному ландшафті.

Ключові слова: українські східностепові говірки; лексика на позначення рис людини; антропономен; лінгвістичний (діалектологічний) атлас; лінгвістична карта; ареальна поведінка номінативних одиниць.

Дослідження говіркових явищ у просторовій проекції дедалі частіше привертає увагу науковців. На сьогодні викликають зацікавлення діалектологів всі структурні рівні українського мовного континууму.

Залишається вкрай актуальним і ареалогічне студювання новостворених українських східностепових говірок, адже досліджень цього діалектного простору в лінгвогеографічному плані ще недостатньо. Важливим для ареалогічного вивчення східностепового обширу є «Атлас української мови» [1]. Крім того, геолінгвістичне дослідження зазначеного мовного ареалу підтримано низкою проблемних регіональних атласів, що укладені діалектологами як додатки до дисертацій. Так, на матеріалі морфологічних явищ східностепових говірок створила атлас З. Л. Омельченко [7], ботанічної лексики східностепових говірок Північного Приазов'я (південних районів Донецької та Запорізької областей) – Л. Д. Фроляк [9], лексики сімейних обрядів східностепових говірок – В. Ю. Дроботенко [3], лексики одягу східностепових говірок – Н. Б. Клименко [5], географічної апеллятивної лексики східностепових говірок Центральної Донеччини – Н. П. Сіденко [8], лексики народного побуту (назв їжі, напоїв) східностепових говірок – Н. Г. Загнітко [4], сільськогосподарської лексики східностепових говірок – М. С. Кушмет [6]. Цінною є монографічна студія Л. Д. Фроляк «Українські східностепові говірки Донеччини» [10].

Мета статті – проаналізувати основні засади картографування в «Лінгвістичному атласі лексики на поз-

начення рис людини в українських східностепових говірках Південної Донеччини», що укладений як додаток до нашої дисертації [2, с. 248–369].

Завдання статті – з'ясувати особливості знаків, які використано для створення різних типів лінгвістичних карт, а також для картографування різних структурних типів антропономів.

Джерельною базою «Лінгвістичного атласу лексики на позначення рис людини в українських східностепових говірках Південної Донеччини» [там само] стали записи лексики, здійснені автором за спеціально укладеним питальником (278 питань) упродовж 1999–2002 рр. у 94 населених пунктах Південної Донеччини; матеріал зібрано шляхом магнітофонної фіксації зв'язних текстів та в режимі «питання – відповідь»; використано свідчення різноманітних лексикографічних і лінгвогеографічних джерел.

У «Лінгвістичному атласі лексики на позначення рис людини в українських східностепових говірках Південної Донеччини» [там само], що налічує 95 лінгвістичних карт, з яких 80 – лексичні, 6 – мотиваційні, 6 – семантичні, 2 – статистичні, 1 – зведена, а також включає легенди і коментарі до них, подано переважно ті карти, які свідчать про ареальне варіювання зафіксованих номінативних одиниць (69 карт). Менша кількість лінгвістичних карт ілюструє явища мінімальної диференціації (20 карт) та ареальної мозаїки (5 карт). Така особливість атласу зумовлена тим, що одним із завдань нашої дисертаційної праці є виділення мікро-

зон на території українських східностепових говірок Південної Донеччини.

Комп'ютерні карти, представлені в атласі, підготовлено з допомогою графічного редактора CorelDRAW, який дозволив використати ресурси комп'ютерної графіки.

Нами створено таку систему позначень, яка дозволила найповніше відобразити особливості досліджуваного словникового шару говіркового мовлення.

Найголовніший ступінь протиставлень в атласі – лексичний (за коренями). На картах його відбито за допомогою контурів геометричних фігур, які вжито в такій послідовності: коло, трикутник, квадрат, ромб, вертикальний прямокутник, рівносторонній трикутник із вершиною вниз та ін. (див., напр., карти 1–2).

Картографування номінативних одиниць (значень деяких назв) здійснено згідно з їх частотою фіксації в досліджуваних говірках, мотиваційних ознак – відповідно до кількості засвідчених номенів, які мають певну мотиваційну ознаку.

У процесі укладання лексичних карт спочатку взято до уваги функціональну активність у межах однослівних, а потім багатослівних номінацій. На лексичних картах кожний номен передано окремим знаком. Фонетичні й акцентні варіанти об'єднано одним знаком та пояснено в коментарях до карти.

Протиставлення другого ступеня – словотвірні (за словотворчими формантами того самого кореня). Словотвірні варіанти передано модифікатами відповідного знака (див., напр., карту 2).

На мотиваційних картах незалежно від частотності вживання номінативних одиниць спершу позначено мотиваційні ознаки однослівних вторинних номенів, а потім назв у формі стійких порівнянь і простих атрибутивних словосполучень та мотивацію описових найменувань. На мотиваційних картах окремим знаком передано кожну мотиваційну ознаку (модифікат деякого знака сигналізує про різновид певного метафоричного переносу), на семантичних – кожне значення певної лексеми.

Знак «тире» (–) біля номера населеного пункту сигналізує про відсутність відповідного номена (мотиваційної ознаки чи семантики деякої назви) в говірці.

Під час укладання лексичних карт, крім основних, використано також ряд спеціальних додаткових знаків:

Специфіка вживання поданих знаків така (див., напр., карти 1–2):

– перший знак у низці спеціальних додаткових знаків («подвоєння» відповідних фігур, що однакові за формою, але різні за розміром) відображає реалізацію опозиції «чоловік-носій ознаки»: «жінка ~»;

– другий знак (поєднання різних фігур) – композити;

– третій знак (поєднання ламаної дужки й відповідної фігури) – номени у формі стійких порівнянь;

– четвертий знак (поєднання знака «тире» й відповідної фігури) – номени у формі простих атрибутивних словосполучень, побудованих за схемою «прикметник + іменник» або «іменник + прикметник»;

– п'ятий знак (поєднання тильди й відповідної фігури) – описові номени у формі прийменниково-іменникового сполучення та сполучення «прикметник + прикметник», простих об'єктних із компонентом-прийменником «на» та складних словосполучень різних типів, а також речень;

– шостий знак («зірочка») – поодинокі номени.

Під час укладання мотиваційних і семантичних карт, крім основних, використано також спеціальні додаткові знаки: третій, четвертий і п'ятий знаки в низці спеціальних додаткових знаків – для мотиваційних, перший знак у низці спеціальних додаткових знаків – для семантичних.

У ході укладання статистичних карт ужито фігури «коло» й «квадрат», заливка яких сигналізує про певну кількість російських запозичень (або вторинних номенів) у досліджуваних говірках.

До лінгвістичних карт подано коментарі, де відзначено особливості функціонування, кількість (для статистичних карт) номінативних одиниць та їх картографічне відтворення.

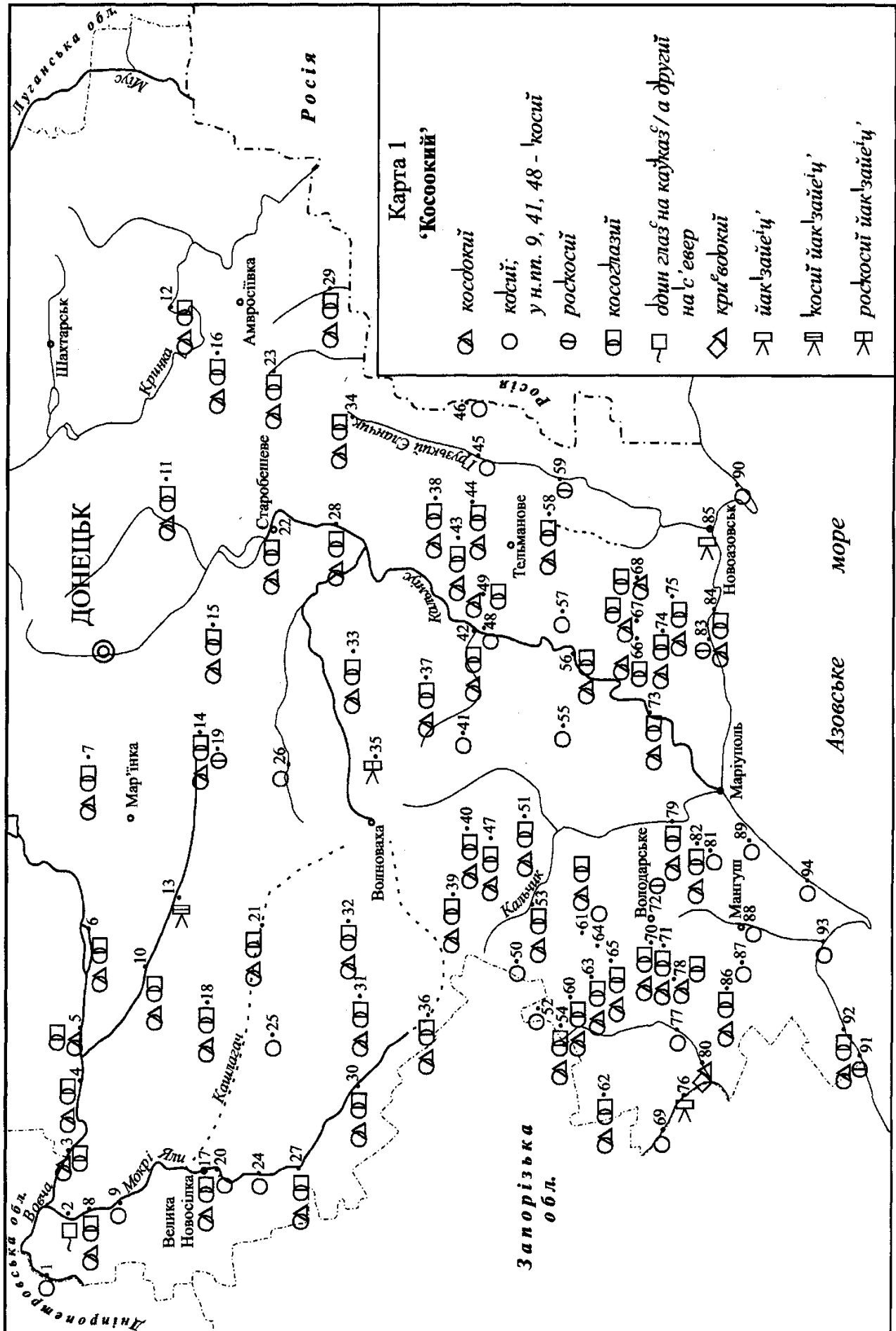
Здійснене картографування лексики на позначення рис людини у східностепових говірках Південної Донеччини показало, що для досліджуваного обширу характерні такі типи ареальної поведінки вищезгаданих номінативних одиниць: 1) мінімальна диференціація; 2) ареальна мозаїка; 3) окреслення мікроареалів.

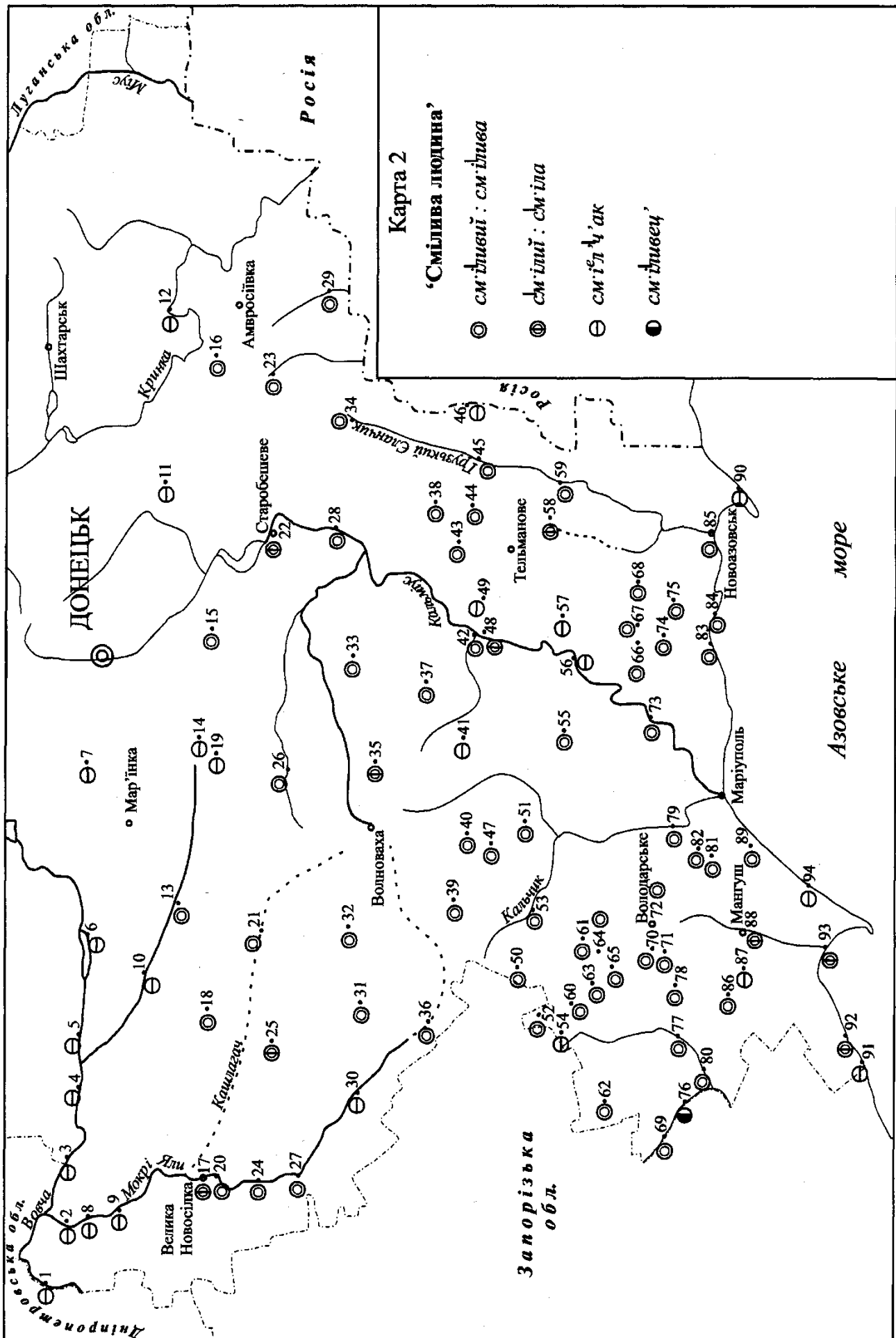
Мікроареали виділяємо за відмінностями в репертуарі лексем-маніфестантів. Крім того, урахуємо й особливості територіального поширення мотиваційних ознак і значень номенів, різних структурних типів найменувань (описових назв, простих атрибутивних словосполучень, стійких порівнянь та опозитів «чоловік-носій ознаки»: «жінка ~»), а також специфіку кількісної характеристики запозичень і вторинних номенів, які наявні в досліджуваному обширі.

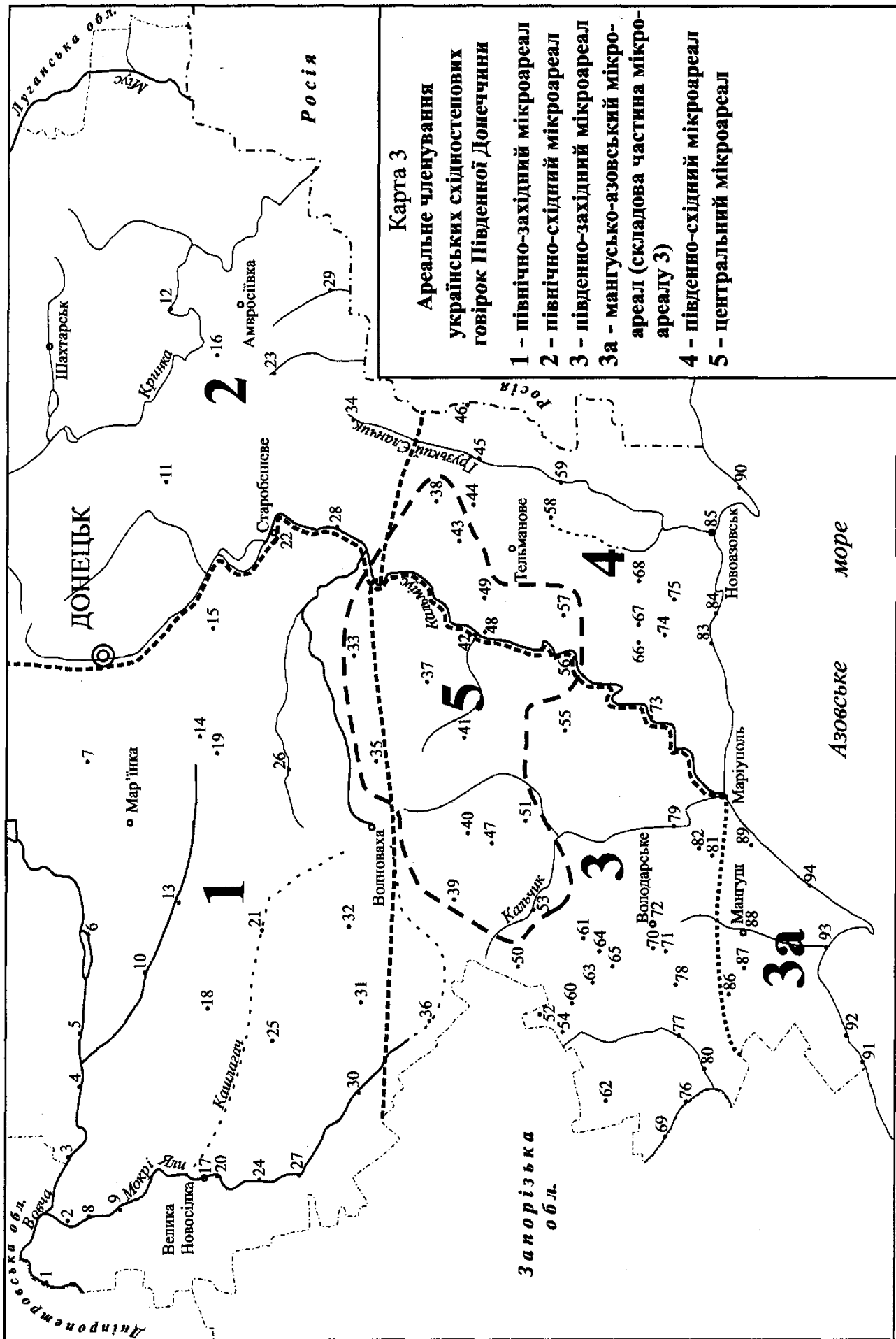
Беручи до уваги відмінності в репертуарі лексем-репрезентантів, на території українських східностепових говірок Південної Донеччини можна окреслити діалектні мікрозони, межі між якими є досить розмитими. Ареали явищ лексичного рівня визначаємо на підставі опозицій: південний захід (схід) – північний захід (схід), південний (північний) захід – південний (північний) схід, центр – периферія.

Картографування лексики для характеристики рис людини у східностепових говірках Південної Донеччини уповажнює на виділення таких мікроареалів, як (див. карту 3): 1) північно-західний (говірки Великоновосілівського, Мар'їнського, північної частини Волноваського й окремих населених пунктів Старобешівського району); 2) північно-східний (говірки Амвросіївського й частково Старобешівського району); 3) південно-західний (говірки Володарського, Першотравневого, південної частини Волноваського й окремих населених пунктів Тельманівського району; у межах цього мікроареалу виділяємо як його складову частину мангусько-азовський мікроареал – говірки південної частини Першотравневого району); 4) південно-східний (говірки Новоазовського й більшої частини Тельманівського району); 5) центральний, що нашаровується на 1, 3, 4-й мікроареали (окремі говірки Волноваського, Старобешівського, Тельманівського й Володарського районів). Крім того, спостерігаються мікрозони (північна та західна), що об'єднують два мікроареали.

Отже, укладений діалектологічний атлас дає змогу простежити геолінгвістичні тенденції, які характерні для східностепового простору, на матеріалі лексики на позначення рис людини. Перспективою подальшого дослідження вбачаємо в зіставленні просторової поведінки антропономенів різних часових прізв'язів та виявленні динаміки змін у зазначеному говірковому континуумі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови : у 3 т. / [ред. кол. : І. Г. Матвіяс, І. О. Варченко та ін.]. – Т. 3. Ч. 1 : Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 2001. – С. 1–36; 144 карти.
2. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Дворянкін Віктор Олександрович. – К., 2006. – 369 с.
3. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Ю. Дроботенко. – Донецьк, 2001. – 23 с.
4. Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Г. Загнітко. – Донецьк, 2011. – 19 с.
5. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Б. Клименко. – Донецьк, 2001. – 19 с.
6. Кушмет М. С. Сільськогосподарська лексика українських східностепових говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Кушмет. – Донецьк, 2014. – 20 с.
7. Омельченко З. Л. Морфологическая структура восточностепных говоров Украины : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / З. Л. Омельченко. – Ужгород, 1985. – 25 с.
8. Сіденко Н. П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. П. Сіденко. – Донецьк, 2003. – 22 с.
9. Фроляк Л. Д. Ботаническая лексика украинских говоров Северного Приазовья : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Л. Д. Фроляк. – К., 1988. – 17 с.
10. Фроляк Л. Д. Українські східностепові говірки Донеччини : монографія / Л. Д. Фроляк. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – 399 с.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

(усі населені пункти розташовані в Донецькій обл.; назви населених пунктів і районів подано станом на 2006 рік)

1) с. Іскра Великоновосілківського району; 2) с. Червона Зірка Великоновосілківського району; 3) с. Новоукраїнка Великоновосілківського району; 4) с. Олексіївка Великоновосілківського району; 5) с. Андріївка Великоновосілківського району; 6) м. Курахове Мар'їнського району; 7) смт Старомихайлівка Мар'їнського району; 8) с. Комар Великоновосілківського району; 9) с. Федорівка Великоновосілківського району; 10) с. Успенівка Мар'їнського району; 11) с-ще Грабське Амвросіївського району; 12) с. Благодатне Амвросіївського району; 13) с. Катеринівка Мар'їнського району; 14) с-ще Новомиколаївка Волноваського району; 15) с. Обільне Старобешівського району; 16) с-ще Родники Амвросіївського району; 17) смт Велика Новосілка; 18) с-ще Новоукраїнка Мар'їнського району; 19) смт Оленівка Волноваського району; 20) с. Времівка Великоновосілківського району; 21) с. Микільське Волноваського району; 22) смт Старобешеве; 23) смт Войковський Амвросіївського району; 24) с-ще Урожайне Великоновосілківського району; 25) с. Новомайорське Великоновосілківського району; 26) смт Новотроїцьке Волноваського району; 27) с. Старомлинівка Великоновосілківського району; 28) м. Комсомольське Старобешівського району; 29) с. Василівка Амвросіївського району; 30) с. Новопетриківка Великоновосілківського району; 31) с-ще Степне Волноваського району; 32) с. Кирилівка Волноваського району; 33) с. Петрівське Старобешівського району; 34) с. Кумачове Старобешівського району; 35) с. Рибинське Волноваського району; 36) с. Красна Поляна Великоновосілківського району; 37) с. Старогнатівка Тельманівського району; 38) с. Вершинівка Тельманівського району; 39) с-ще Хлібодарівка Волноваського району; 40) с. Калініне Волноваського району; 41) смт Андріївка Тельманівського району; 42) с. Гранітне Тельманівського району; 43) с. Мічуріне Тельманівського району; 44) с. Черевківське Тельманівського району; 45) с. Кузнецово-Михайлівка Тельманівського району; 46) с. Котлярівське Тельманівського району; 47) с. Краснівка Волноваського району; 48) с. Старомар'ївка Тельманівського району; 49) с. Нова Мар'ївка Тельманівського району; 50) с-ще Труженка Володарського району; 51) с-ще Привільне Волноваського району; 52) с. Кальчинівка Володарського району; 53) с. Малоянисоль Володарського району; 54) с. Назарівка Володарського району; 55) с. Кирилівка Володарського району; 56) с. Чермалик Тельманівського району; 57) с. Приморське Новоазовського району; 58) с. Свободне Тельманівського району; 59) с. Конькове Тельманівського району; 60) с. Новокраснівка Володарського району; 61) с. Новоянисоль Володарського району; 62) с. Старченкове Володарського району; 63) с. Ксенівка Володарського району; 64) с. Сергіївка Володарського району; 65) с. Республіка Володарського району; 66) с. Октябр Новоазовського району; 67) с. Красноармійське Новоазовського району; 68) с. Козацьке Новоазовського району; 69) с. Лугове Володарського району; 70) с. Паннівка Володарського району; 71) с. Новогригорівка Володарського району; 72) смт Володарське; 73) с. Гнутове м. Маріуполя; 74) с. Заїченко Новоазовського району; 75) с. Митьково-Качкарі Новоазовського району; 76) с. Захарівка Першотравневого району; 77) с. Суженка Володарського району; 78) с. Бойове Володарського району; 79) смт Старий Крим м. Маріуполя; 80) с. Стародубівка Першотравневого району; 81) с. Бердянське Першотравневого району; 82) с-ще Агробаза Першотравневого району; 83) с. Широкине Новоазовського району; 84) с. Безіменне Новоазовського району; 85) м. Новоазовськ; 86) с. Комишувате Першотравневого району; 87) с-ще Дем'янівка Першотравневого району; 88) смт Мангуш; 89) с. Іллічівське Першотравневого району; 90) смт Седове Новоазовського району; 91) с-ще Бабах-Тарама Першотравневого району; 92) с. Урзуф Першотравневого району; 93) смт Ялта Першотравневого району; 94) с. Мелекине Першотравневого району.

В. А. Дворянкін,

Маріупольський державний університет, г. Маріуполь, Україна

ПРИНЦИПЫ КАРТОГРАФИРОВАНИЯ В «ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АТЛАСЕ ЛЕКСИКИ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ЧЕРТ ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНСКИХ ВОСТОЧНОСТЕПНЫХ ГОВОРАХ ЮЖНОЙ ДОНЕТЧИНЫ»

В статье рассмотрены основные принципы картографирования в лингвогеографической работе, подготовленной на материале номинаций черт человека в новожильческих украинских восточностепных говорах Южной Донетчины.

Освещена специфика знаков, использованных в процессе создания разных типов лингвистических карт, а также в ходе картографирования разных структурных типов наименований. Самая главная степень противопоставлений в атласе – лексическая, противопоставления второй степени – словообразовательные. Составленный атлас объединяет 95 лингвистических карт, среди которых лексические, мотивационные, семантические, статистические и сводная; содержит легенды и комментарии к ним. Диалектологические карты свидетельствуют об ареальном варьировании выявленных номинативных единиц, иллюстрируют явления минимальной дифференциации и ареальной мозаики. Они являются важным источником для изучения тенденций пространственного поведения названий человека по внешним признакам и внутренним свойствам в украинском восточностепном языковом ландшафте.

Ключевые слова: украинские восточностепные говоры; лексика для обозначения черт человека; антропоним; лингвистический (диалектологический) атлас; лингвистическая карта; ареальное поведение номинативных единиц.

V. Dvoriankin,
Mariupol State University, Mariupol, Ukraine.

PRINCIPLES OF MAP-MAKING IN «LINGUISTIC ATLAS OF VOCABULARY FOR PEOPLE'S FEATURES IN UKRAINIAN EASTERN STEPPE DIALECTS OF SOUTH DONETSK REGION»

The issues concerning the study of newly formed Ukrainian eastern steppe dialects prove to be of current importance in modern linguistics, however the research area of this dialectal space in terms of linguo-geography is still not complete or accurate. In this context «Atlas of the Ukrainian Language» as well as a number of regional ones compiled by dialectologists as certain supplements for their dissertations (works of Z. Omel'chenko, L. Froliak, V. Drobotenko, N. Klymenko, N. Sidenko, N. Zahnitko, M. Kushmet) are considered to be one of the basic resources to investigate eastern steppe dialects and their area of distribution. The article aims at analyzing main factors of map-making in «Linguistic atlas of vocabulary for people's features in Ukrainian eastern steppe dialects of South Donetsk region» that has been compiled as a supplement to the thesis «Nominative processes in Ukrainian eastern steppe dialects». While making thematic compilation of regional atlas linguo-geographical method has been used. The atlas comprises 95 linguistic maps, with 80 lexical ones, 6 motivational, 6 semantic, 2 statistic and 1 combined maps as well as comments on them. It includes only the maps that testify to the areal variety of the nominative units (69 maps). The lowest amount of linguistic maps represent the phenomenon of minimal diversity (20 maps) and areal mosaics (5 maps). The key contrasting established in the atlas is lexical (according to the roots). It is represented by means of geometric contours used in a certain sequence. The opposition of the second level is word-forming (according to word-forming formants of the same origin). Word-forming variants have been reproduced by modifiers of a definite sign. A certain system of denotation comprised while compiling the atlas opens an opportunity to fully reflect the peculiarities of people's features in Ukrainian eastern steppe linguistic landscape. The atlas compiled gives a possibility to follow geolinguistic tendencies typical to eastern steppe space based on the vocabulary related to people's features. The perspectives for further research are recommended to be focused on comparative study of space behaviour of anthroponyms belonging to different temporal sections as well as revealing the dynamics of changes in dialectal continuum in question.

Keywords: Ukrainian eastern steppe dialects; vocabulary for people's features; anthroponym; linguistic (dialectal) atlas; linguistic map; areal behaviour of nominative units.